

ИВАНКА БОЯДЖИЕВА

ОРЛИН ВАСИЛЕВ — РАЗКАЗВАЧ

Разказът е една от най-трудните белетристични жанрови форми, която винаги поставя пред писателя свои специфични изисквания. До голяма степен това се дължи на своеобразния сгъстен строеж на този жанр. Значителната вътрешна обемност от една страна, и краткостта на изложението от друга, създават трудности при обработката на жизнения материал. Един отделен епизод трябва така да се заостри и обобщи, че в него да се оглежда голяма житейска правда.

Всичко в разказа трябва да бъде стегнато, целеустремено, строго подчинено на основния замисъл. Но тази строгост и целеустременост не бива да води към схема, а краткостта да бъде за сметка на дълбочината и многообразието. И макар че разказът засяга само отделни страни от действителността, в него може и трябва да се чувствува пълноводното течение на човешкия живот. Своеобразният сгъстен строеж и ритъм придават на разказа една особена сила и гъвкавост. Истинският майстор може да отрази в разказа и най-нежните тонове на човешката душа, и най-бурните конфликти на епохата, да разкрие вълнуващи и завършени човешки характери.

По своята строга отчетлива композиция, по вътрешната си хармония и ритъм, разказът напомня донякъде на драматично произведение. Подобно на драмата и тук обикновено се отразяват един или два съдбоносни, възлови моменти от живота на героите, когато те най-ярко проявяват своите характери. Действието е пропито с драматизъм и една единна идея пронизва цялата творба.

Разказите на големите майстори на художественото слово като Мопсан, Тургенев, Горки, Вазов, Елин Пелин и др. освен конкретните лични драми на героите имат и дълбоко подводно поетично течение. Това е вторият план на произведението, който неусетно разкрива пред очите на читателя един по-широк житейски екран, където се сплитат и разплитат най-големите човешки и социални противоречия. Там именно, във втория план на произведението, се съдържа голямо художествено обобщение, което винаги така много ни покорява в истинското изкуство.

Умението на писателите да използват богатите възможности на разказния жанр и начина, по който ги използват, определят стила и своеобразието на всеки разказвач.

В българската литература разказът заема едно от най-почетните места и има свои здрави реалистични традиции. Наша национална гордост са разказите на Вазов, Елин Пелин, Г. Стаматов, Йовков, Л. Стоянов, Св. Минков, Г. Караславов, Е. Станев.

Между писателите на боевата антифашистка литература у нас през 30-те години, със свой собствен характерен творчески профил и оригинален подход към проблемите на действителността, изпъква Орлин Василев.

Първите стъпки в областта на художествената литература Орлин Василев прави като автор на разкази. Негови първи печатни творби са разказите: „В София“ и „Служба“ („Саблята на Пандурина“), излезли в сборника „Дни и нощи“ през 1928 г. Вече 30 години оттогава Орлин Василев върви неотклонно по стръмните пътеки на писателското изкуство и през целия този период той не престава да пише разкази. Днес О. Василев е вече известен наш драматург, а също и автор на романи, повести, очерци, репортажи, есета и приказки за деца. Но със своите разкази той е успял да завоюва едно от първите места в нашата съвременна литература.

Проследявайки 30-годишния опит на О. Василев в областта на късия белетристичен жанр, разказа, ще се стремим да разкрием някои по-важни черти от творческата физиономия на писателя, да изтъкнем силните и слаби страни на неговия художествен метод. Освен това при по-задълбочено вглеждане в строежа и особеностите на разказите биха могли да се намерят общите страни, връзката между О. Василев — разказвача и О. Василев — драматурга. Дългогодишната практика на писателя в областта на разказа има безсъмнено голямо значение за подготовката му към драматичното творчество.

*

Малката спретната книжка с първите разкази на О. Василев, излязла през 1930 г., е озаглавена „Прости сърца“. Тук се включват шест разказа, писани през 1928—29 г. Разказът „Трябва“ служи като пролог към сборничето „Прости сърца“. И днес в първия том от съчиненията на О. Василев този разказ е отпечатан като въведение към останалите творби. Писателят „трябва“ в пет колони за една вечер да напише една такава история, която силно да развълнува читателите, да „парне душите им“. Той се чувства задължен да опише историята на работници, учители, деца, войници, проститутки, писатели, безработни, затворници — живи и мъртви, познати и чужди. Разказчето „Трябва“ е съвсем кратко, но то е програмно. В него О. Василев сякаш обещава, че ще пише за страданията на обикновените хора.

Съдбата на героите от „Прости сърца“ не се разкрива изолирано като затворена, съществуваща сама за себе си човешка съдба. Напротив, социалният конфликт е ясно изявен, чувствува се и дъхът на новите прогресивни идеи, които по това време все повече овладяват духовете. Но на преден план е винаги трагедията на малките хора, недостигнали още до голямата правда на живота и новото време. Те се блъскат, грешат и много страдат. Наред с тях, на втори план в разказите се мяркат и други герои, като младият учител Вълчев в „Късно е“, синът на Пандурина и нелегалният момък, когото Пандурина залавя. Това са новите хора, комунисти, които макар и като периферни герои, присъствуват в тези разкази.

Още в първите си творби О. Василев съзнателно търси и се докосва до най-сложни общочовешки мотиви. Така например проблемът за изкуството се засяга в разказа „Творец“; за младостта, любовта, жената и семейството в „Късно е. . .“ и „Пролетно замайване“ (последният раз-

каз е написан също през 1929 г., но не влиза в сборника „Прости сърца“); проблемите за престъплението на човека, за падението и извисяването на човешкия дух са разработени в „Грях“ и „Саблята на Пандурин“. Към всички тези теми и проблеми писателят се връща по-късно не веднъж.

Проблемът за жената, любовта и семейството винаги особено е вълнувал О. Василев. В разказа „Пролетно замайване“ (излязъл във „Вестник на жената“ през 1929 г. под заглавие „Семейство“) той го поставя за първи път. Тук се чувства, наистина малко наивно предадена, но доста ясна художествена идея. О. Василев определено сочи, че най-важното в любовта е голямото и истинско чувство, а не звънтящите кухи фрази. Освен това, противопоставяйки безделния, декадентстващ поет на обикновения честен труженик, кинооператора Любо, авторът жлъчно осмива цялата тогавашна фалшива декадентска поезия, която опустошава хората, прави ги обществено вредни, без морал.

Еднообразно и скучно протича животът на село на стария учител Петров в „Късно е. . .“. Той е вече много, много уморен от всичко. Откъснал се е напълно от живота и е престанал да чете. Някога е чел, но сега книгите му са потънали в прах. Любовта му към младата учителка Невяна Стоянова пробужда в душата му силите на младостта. Може би не всичко е загубено безвъзвратно, може би отново ще почувствува пулса на живия живот? Но уви! . . . Бликналият нов живот и младостта му нанасят жесток удар. За една нощ само той разбира колко е стар и ненужен. „Късно е вече“ . . . неопределено помисли старият учител“. Да, наистина за него е късно вече не само да обича и да бъде обичан, но и за всичко, което е пропуснал в живота си. Но читателят чувства, че Невяна и младият учител няма да живеят така сиво, както е просъществувал Петров.

В този кратък разказ О. Василев е проявил една своя особеност като разказвач — чрез чисто интимното преживяване на героя да достигне голямо художествено обобщение. В него се прославя тържеството на младостта и новото в живота. Същевременно авторът съчувствува на душевната болка на този изостанал човек, защото за неговото безлично съществуване са виновни и тогавашните убийствени условия на село.

О. Василев е изобразил с голяма точност и вещина сложните душевни вълнения на стария учител, а също майсторски, сякаш осезаемо е нарисувал дивната картина на дунавската лятна лунна нощ. Дълбоки впечатления от живота на селските учители писателят е имал възможност да почерпи непосредствено по времето, когато сам е учителствувал из дунавските села. Своеобразната емоционална атмосфера в „Късно е. . .“ напомня донякъде атмосферата на Чеховите разкази и говори за големите възможности на младия разказвач.

Още в първите си разкази О. Василев проявява майсторството си да изгражда верни и характерни образи на хора от народа. Много жив е например образът на бай Жельо, училищния настоятел от разказа „В София“. Нещо чисто българско и елинпелиновско лъха както от самия герой, така и от случките, които се описват в разказа. Приключенията на бай Жельо в София будят лек добродушен хумор, но от това той ни става по-симпатичен и по-близък. За да изтъкне колко чиста и честна душа носи този селянин, авторът си е послужил с контрастния образ на Ангелов — директора на прогимназията. Контрастът между двамата е особено засилен след последната преработка на разказа (том I от съчиненията на О. Василев).

Наглед фактите и случките са останали същите, но поправките не са само стилно-езикови. Всичко просташко и байганьовско в образа на училищния настоятел е изчезнало, а художествената идея е извисена. Бай Жельо израства като представител на честния и трудолюбив селянин.

В авторовата позиция се чувства неговият хуманизъм, който има дълбока социална основа. Сблъскването на бай Жельо със столичната поквара и особено резкият контраст между двамата герои все по-ясно загатва за двата враждебни морала — тема, която писателят по-късно разработва нееднократно.

Прославата на човека и човешкия дух в името на едно високо хуманно начало се чувства още от най-ранните творби на О. Василев. Постепенно това се превръща в основен патос, пронизващ цялото творчество на писателя. Човекът се разглежда не като биологична категория, а като обществен продукт, като къс от околната социална среда, на която той се явява жертва. Но дори и тогава, когато писателят разглежда до дъно падението на човешката душа, се чувства, че причината за злото не се корени вътре в самия човек, а в обществото и в неговото социално устройство. Злото получава свой конкретен адресант. И за най-страшните човешки пороци се обвинява не само героят, а и общественият строй.

„Грях“ и „Саблята на Пандурина“ са най-сполучливите разкази в сборника „Прости сърца“. Те и днес не са загубили нищо от своята идейно-естетическа стойност. Характерно и за двата разказа е, че в тях идеята за светлото начало у човека се доказва от автора по негативен път. Каруцарят бай Михал в „Грях“ разказва как в стремежа си да се добере до една войнишка раница на фронта става убиец на млад французин — баща и цял живот съвестта го измъчва. Тази история е колкото проста, толкова и покъртителна със своята човешка и обществена драма и със силната си анти-военна тенденция. Кой е виновен, че на душата на добрия бай Михал лежи тежко престъпление, което годините не могат да заличат? Думите на героя и днес звучат като страшно обвинение срещу всички подпалвачи на война, срещу истинските престъпници, рушителите на човешкото у човека. „Война!. . . Зверска работа!. . . Нали затова ти викам, че и дотсега ми е страшно, а тебе ти е като на шега!. . .“

Като контрастен фон на силно драматичния разказ на бай Михал служи чудното звездно небе и притихналото дунавско поле: „Небето развяваше над главите ни звездното знаме, кукурузите шушнеха земната си приказка“. Описанията на природните картини се преливат с основния тон на разказа и му придават едно особено поетично звучение.

Стражарят бай Кольо Пандурина в разказа „Саблята на Пандурина“ е трагичен образ. Впрегнал всичките си сили за достигане на своята мизерна цел — да се добере отново до меките тюфлеци на околийското управление, той всъщност достига до пълното си разрушение, до духовната си и физическа гибел.

Ценно качество, което проявява писателят в този разказ, е голямата динамичност на действието и вътрешното напрежение, с което са изпълнени отделните моменти. Конфликтът между бащата и сина е загатнат още в самото начало (Пандуринът написва заявление за служба и отново лъска старата си сабя, а в това време синът му се връща от нелегално събрание). Желанието на бащата да се върне на стражарска служба неминуемо ще го сблъска с комунистите, между които се намира и неговият син. Всички следващи моменти естествено и логично подготвят трагичния

край — арестуването на сина от полицията, виновник за което е бащата и самоубийството на стария Пандурин с неговата любима сабя.

Действието на целия разказ е изградено със завидна последователност и стройност. Всичко се центрира около главното събитие, напрежението непрекъснато расте и се сгъстява. От това самият разказ прилича на една малка драма, в която главна фигура е трагичният образ на Пандурин. Този опустошен човек все пак не е загубил всичко човешко у себе си. Някъде дълбоко в душата му са живи и трепкат пламъчетата на бащината любов. Той се гордее със своя син и смътно долавя неговата правда, въпреки острия конфликт между двамата:

„Добро ми е момчето — все над книгата, все над книгата. . .

Дълбоко скритата обич пропъпли някъде в гърдите му, затопли лявата страна около сърцето, надигна се към очите.“

Читателят едновременно и презира, и жали главния герой. Но авторът ясно дава да се разбере, че истинската причина за голямото човешко падение на Пандурин се корени не толкова в самия него, колкото в буржоазното общество, което изкълчва по-слабохарактерните хора като него. О. Василев отправя своите критични стрели към целия буржоазно-фашистки режим у нас. Идеята на разказа е дълбоко прогресивна. И макар че на първа линия е обрисуван отрицателният образ на Кольо Пандурин, авторът и тук не е изоставил своя идеал за светлото начало у човека. Трагичният край не придава песимистичен облик на разказа. Това се дължи на факта, че в повествованието, макар и на второ място, присъствуват нови хора, борци за справедлив ред, какъвто е синът на Пандурин и младият конспиратор. В целия разказ се чувствува тревожната атмосфера на онова време след 25-та година, когато фашистката полиция напразно се стреми да стъпче отново надигащите се борчески сили на народа.

В разказите „Прости сърца“ О. Василев проявява истински качества на разказвач — умение да наблюдава и да вниква във вътрешния свят на героите, да възсъздава случки и образи, изпълнени с непрежение и драматизъм. Той обикновено заплита една сложна, не само външна, но и психологическа верига, като за душевните драми на героите се отделя главно място. О. Василев се стреми да подбира такива образи и сюжети, които съдържат драматичен заряд и остра конфликтност. Това свое ценно качество писателят поддържа и доразвива непрекъснато и то по-късно служи като естествен мост към драматургията му.

Образите, които писателят създава в първите си разкази, са свежи, драматични и оригинално обрисувани. Младият белетрист притежава усет за мярка и чувство за равновесие при разпределяне на цялостния художествен материал. Диалогът в разказите заема важно и пълноценно място. Езикът на О. Василев, макар и все още неукрепнал, се отличава със своята стегнатост, вътрешно богатство и изразителност. Пейзажът е одухотворен от писателя и спомага да се разбере по-дълбоко душевното състояние на героите. Природните картини са винаги оригинални и се запомнят, но те имат подчинена роля — да задълбочат основното настроение. Хубавите разкази на О. Василев носят своя емоционална атмосфера, пропити са с голяма поетичност и мисловност.

В първите разкази на О. Василев липсват каквито и да било упадъчни настроения, а героите не са откъснати от естествената народна среда. Напротив, макар и съвсем млад О. Василев се чувствува истински син на онеправдания и отруден български народ. Селският живот, селският пейзаж и характерните образи на селяни заемат централно място. Сполу-

ката на разказите се дължи до голяма степен на това, че той пресъздава образи и случки, наблюдавани и преживяни от него на село, а също така, на правилно схванатия и ясно изявен социален конфликт на епохата. О. Василев своеобразно, по свой начин, отразява тогавашната бурна действителност. Той засяга само някои отделни страни от нейното сложно многообразие — живота на обикновените прости хора от село, но от позициите на определен обществен и естетически идеал. Авторът се издига над обикновеното съчувствие на нещастията, които преживяват простите хора. Той не идеализира също така и техните добродетели. Житейските драми на героите се развиват на фона на нещо ново и неудържимо, което намира в живота. Навсякъде в разказите се усеща свежият лъх на левите идеи, които вече си пробиват път и на село.

Тази важна особеност на първите разкази на О. Василев е здрава и сигурна основа за бъдещето прогресивно творческо развитие на писателя.

В най-сполучливите разкази от „Прости сърца“ — „Късно е...“, „Грях“, „Саблята на Пандурин“ се чувствува как идейните позиции на О. Василев все повече се избистрят. Все по-често в творчеството му започват да се появяват новите герои — революционери, които отначало са на втори план, но по-късно ще заемат главно място в произведенията на писателя. Високо хуманният идеал за прослава на човека постепенно се конкретизира в ясен комунистически идеал. Авторът се стреми да разкрие пълно и задълбочено комунистическата душевност на новите хора. Тази особена характерна черта на цялостното творчество на О. Василев е само загатната в ранните му произведения. Тя се развива и обогатява в по-късното му творчество.

★

Художествената антифашистка проза в началото на 30-те години е все още неукрепнала. Голяма част от писателите-комунисти още търсят свой собствен оригинален почерк. Левосектантският период в партията се изживява бавно и мъчително. Изкуствено се стеснява кръгът на писателите-антифашисти и по този начин те се откъсват от цялостния поток на прогресивната литература. В художествените произведения комунистическата идеология се манифестира обикновено направо, образите често са схематични. Въпреки всичко това революционната литература още в самото начало на 30-те години придобива свой качествено нов облик. Като главен герой се утвърждава работникът-борец от фабрики и мини, стачникът, политзатворникът или пролетаризираният се селянин (в разказите на А. Годоров, Н. Бурянин, Хр. Радевски, Г. Караславов, Н. Шмиргела, в репортажите на Кр. Белев и стиховете на Любен Велев и др.).

През този период О. Василев изживява, макар и за късо време, известна творческа криза. Но здравите корени на неговата творческа младост са живи и той бързо надделява временните си колебания и увлечения. Фактически само романът „Тор“ свидетелствува за неговото огъване надясно. В разказите, писани по същото време, се вижда, че О. Василев си остава верен на своите първоначални прогресивни реалистични литературни позиции. В тези разкази се забелязва и нещо ново, което напълно отговаря на новия етап от развитието на тогавашната наша литература. Класовото чувство на писателя силно се изостря и в разказите му нахлува социалният протест на епохата. Чувствува се как писателят се стреми да отговори на наболелите въпроси на своето революционно време, като се ръководи от идеите на Комунистическата партия.

В началото на 30-те години О. Василев пише няколко малки разкази („Скъсаната нишка“, „Смешни истории“, „Страшната вест“, „Диалектика“, „В ареста“), от които се вижда, че той търси своите теми и конфликти от живота и борбата на работническата класа. Такава е новата тематика на времето и писателят се стреми да не изостане от нея. Разказите на О. Василев са пропити с основното настроение, присъщо на тогавашната антифашистка литература — зов за непримирима класова борба. И макар да носят почти всички слабости на тогавашната революционна проза, тези разкази имат свое историческо място и значение, както за своето време, така и за цялостното развитие и оформяване на О. Василев като писател.

„Смешни истории“ са пропити с непримирима ирония и гневен протест срещу социалната неправда. А в разказите „Скъсаната нишка“, „Диалектика“, „В ареста“ и „Страшна вест“ личи усилието на автора да изтъкне на преден план образите на работници-революционери. Навсякъде писателят пристъпва към разрешаване на проблемите от определени класови, комунистически позиции.

Новите черти, появили се в разказите на О. Василев в началото на 30-те години, са напълно закономерни и необходими за по-нататъшното му оформяване и развитие. Те служат като здрава изходна позиция към по-късното зряло негово творчество. Но наред с някои положителни неща, в тези разкази прозират и характерни слабости, които крият опасност и за по-късното му творчество. Често в разказите конкретният художествен материал служи само като илюстрация, за да се докаже определена философска максима („Смешни истории“, „Диалектика“). Също така разсъжденията и пряката намеса на автора добиват понякога големи размери, а художествените образи са по-бледо и едностранчиво обрисувани („Диалектика“, „Възкресение“ и „В ареста“). Вместо да бъде незаменимо ръководство за нови художествени открития, комунистическата идейност е обикновено грубо и направо декларирана от автора. Ето защо в разказите няма задълбочени художествени образи. Тази слабост е присъща на почти цялата наша ранна антифашистка проза.

През 1932 г. се образува Съюзът на трудовоборческите писатели и О. Василев е привлечен като сътрудник на органа на Съюза „Фронт на трудовоборческите писатели“. Той не се чувства вече откъснат от най-революционните писателски среди и това оказва много благотворно влияние върху цялостното му творчество. През този период той създава значителни белетристични творби — повестта „Огненият обръч“ (1933 г.), в която диша героичният патос на септемврийските дни; алегоричната антифашистка повест „Дивата гора“ (1935 г.) и вълнуващия исторически роман „Хайдутин майка не храни“ (1937 г.).

В разказите на О. Василев от средата на 30-те години до началото на 40-те и навечерието на Девети септември отразяването на социалния конфликт придобива по-задълбочен и цялостен характер, а образите получават плът и кръв. Голямата поетичност, емоционалност, мисловност и драматизъм на образите са качества, присъщи още на ранните разкази на О. Василев. В най-хубавите му творби от средата на 30-те и началото на 40-те години тези качества се доразвиват и усъвършенствуват. Освен това комунистическата идейност не се декларира пряко, не се изявява непохватно-публицистически, авторът успява умело да я вплете в художествената тъкан на произведението.

На О. Василев сякаш му е било нужно да се вгледа по-внимателно и задълбочено в своите собствени спомени и преживявания, за да намери верен тон за по-нататъшното си творчество. Този тон е пропит с една особена интимност и топлина, която позволява малко или повече да се чувствува личността и позицията на писателя. Разказът обикновено се води от първо лице и това отговаря както на спецификата на съдържанието, така и на цялостната художествена форма.

Сюжетите на „Приказка“, „По неволя разказвач“, „Пур-сувенир“, „Върхът на волята“ и „Враждебен свят“ са взети от спомените и преживяванията на писателя от най-ранните му детски и юношески години. Тези разкази имат нещо, което ги обединява. Това е основният герой, отначало малко момче, след това юноша и младеж, сблъскал се с враждебния капиталистически свят. Илюзиите на селския пролетарий рухват една след друга и всичко в разказите говори, че от него ще се развие бъдещ борец.

Спомените на писателя са изпъстрени с хумористични нотки към собствената му личност и едновременно с достоинство и гордост. Момчето е силно критично, дори безжалостно към себе си, но заедно с това то съзнателно се гордее, че е селски пролетарий. За никакви земни и небесни богатства то не би заменило своята бедност и честност, своите лъчезарни мечти. О. Василев проявява голямо умение да вниква в детската и юношеската душа. Особено интересни са тези моменти от разказите, в които е проследено как се оформя характерът, как се калява волята и как постепенно се ражда стремежът към писателско творчество („По неволя разказвач“, „Върхът на волята“). Камъчето от купчинката с кремъци, които юношата всеки ден в определен час занася на върха на волята, отдавна е загубено, но клетвата, дадена пред родното поле и небе, винаги ще се помни: „— Аз винаги ще бъда честен и достоен човек. Моята воля няма да се огъне пред злото в света! Тя винаги ще бъде твърда като този кремък“ („Върхът на волята“). Тази клетва от ранна младост напомня донякъде на клетвата на четиримата приятели от пролога на пиесата „Шастие“. Тук също така се съдържа силен драматичен заряд — дали по-късно, когато човек се сблъска с всички трудности в живота би удържал на своята клетва от младини? Разрешение на този вълнуващ въпрос О. Василев е намерил в своята драма.

В разказите „Приказка“, „По неволя разказвач“, „Върхът на волята“ и „Пур-сувенир“ личи порасналото умение на писателя да пише занимателно и леко и да създава напрегнати драматични ситуации.

Развитието и съзряването на О. Василев като художник от края на 30-те години най-добре проличава в разказа „Враждебен свят“. Той сякаш се явява като венец на групата разкази със силен социален патос, а също така и на цикъла разкази с автобиографичен характер. В него са съчетани най-добрите страни и възможности на О. Василев като разказвач. Проблемът за враждебния характер на буржоазния морал и непримиримостта на двете социални групировки намират тук задълбочена и цялостна художествена разработка. Писателят достига също и едно завидно богатство на изразните средства, което му позволява да изобразява убедително и живо различни характери.

„Враждебен свят“ е оригинално построен. Състои се от няколко части, всяка от които си има свой център, свое настроение и свое драматично напрежение, които се сливат с общото настроение и цялостното драматично напрежение на разказа. Главният герой — малкият Цанко, обединява

всички части в едно единично цяло. Това е една истинска новела, която донякъде напомня на Чеховите разкази „Ванька“ и „Спать хочется“. И тук, както в разказа „Ванька“, бедното момче, дадено да работи в града при чужди хора, безмерно тъгува за дядо си и за село. И малкият Цанко, както деветгодишната Варька в „Спать хочется“, трябва да работи цял ден до макинска работа, а дебелият господарка постоянно подвиква и се кара над главата на детето. Но тези Чехови влияния в общото настроение, в тона на разказа и донякъде в образите, ни най-малко не засягат вътрешната специфика и цялостния художествен градеж на „Враждебен свят“. Разказът си има свой национален български колорит и характерни типично български образи. Дядото на Цанко е образ на истински български беден старец, в чиято душа се преплита сложна гама от най-разнообразни човешки чувства. И макар че в разказа главен герой е малкото момче, образът на стареца е разкрит задълбочено, цялостно и умело детайлиран.

Социалната струна във „Враждебен свят“ е изострена до краен предел. Писателят остро разобличава морала на богатите. Наред с майсторски изградените образи на Цанко и неговия дядо в разказа се откроява релефно и образът на търговеца Дончо. Авторът е разкрил умело грабителската същност на героя, като го е показал в най-естествена за него обстановка — ту в кантората, когато посреща Цанко и дядо му, ту чрез подробно описание на целия му домашен бит, на жена му и на децата му. О. Василев е подбрал точни художествени средства, за да разкрие света на бездушния богаташ. Неговият образ се рисува постепенно, но така, както той изглежда в очите на малкото селско момче.

Цанко се сблъсква с враждебния свят на богатите, където дори сладкият мед и топлият, бял като симид хляб се оказват горчиви и засядат на гърлото му. Само за един ден той проумява думите на ратая Иван, че ако плугува на такива хора като Дончо, няма да стане богат, а гърбат. И затова, без да се колебае, Цанко грабва торбичката с дрехите си и избягва.

С голямо проникновение и пестеливост е предал писателят душевното състояние на дядото и внука, след като те дружно напускат огромната къща на алчния търговец:

„Цанко дръпна желязната порта, но тя така изскриптя, че и двамата изтръпнаха на място. Лицата им се изкривиха от уплаха и толкова много си заприличаха: едното младо, но състарено от преживените мъки, а другото старо, но подмладено от изобилно бликащата радост“.

Цанко е щастлив, че се е отървал от този враждебен свят, а така също много горд и радостен, че е преживял нещо извънредно важно, което дори и неговият дядо не знае и не подозира.

Образът на ратая Иван се явява като слънчев лъч, който хвърля светлина върху всички герои и върху цялата атмосфера на разказа. Макар и второстепенен образ, той е носител на светлото, оптимистично начало и главно чрез него се постига извисяване на художествената идея в разказа. Бодрият и оптимистичен тон, който струи особено от края на разказа, се излъчва до голяма степен от този горкиевски герой. Пътят и бъдещето развитие на малкия Цанко се подсказват от срещата му с Иван, който му вдъхва не само кураж и бодрост, но и воля за по-друг живот.

„Враждебен свят“ представлява един своеобразен връх в творчеството на писателя. В него ясно личат големите възможности на О. Василев — разказвача — от една страна, искреният, неподправен и задушевен тон, без пряка намеса от страна на автора, силно емоционална атмосфера, една единна художествена идея, която обгръща целия разказ и му придава

стройност и поетичност, чисто български национален колорит, а от друга страна, драматични образи, стегната композиция, талант да се вниква в детската психология и умение да се предава в разнообразна форма класовият конфликт на епохата.

През 1945 г. О. Василев издава сборника „Житие-битие“ с разкази, очерци, есета — всички написани преди Девети септември. В центъра на неговото изображение са селяните от село Враняк, където О. Василев е евакуиран по време на англо-американските бомбардировки. От богатия рудник на своето родно село писателят гребее с пълни шепи и в творбите му се появяват претворени както острите противоречия на времето, така също и самотни типове на български селяни (дядо Вушо, дядо Велко, Нинка). Почти във всички разкази от „Житие-битие“ О. Василев обикновено си служи с оригиналната художествена форма на авторова изповед във вид на записки-дневник. Чрез нея сякаш най-ясно се чувства неговата гражданска и писателска съвест и най-живо се разкрива животът на съвременното му обществено битие. Писателят се е стремил да търси в действителността класовите противоречия, да разнищва основния социален конфликт. А мемоарният характер на случките внася по-голяма топлина, интимност и разнообразие в повествованието.

За селото О. Василев пише обикновено свободно и леко, без маниерност, образите му са оригинални и живи. Авторът като че ли се слива с героите, разтваря своето „аз“ в тяхната съдба. Може би така се получава, защото тези герои са му много близки и той сякаш разказва своите спомени за познати от детинство и за живот, в който сам е врял и кипял. Във всеки случай за селото О. Василев има богат запас от жижнени впечатления и затова разказите му са свежи, жижнени. И не само че не заглъхва, а напротив, още по-силно зазвучава неговата страстна комунистическа партийност.

Но в някои разкази на О. Василев, писани също през средата на 30-те и началото на 40-те години, понякога изпъква една негова слабост — да показва безцеремонно навсякъде своето авторово „аз“, да се разполага открито със съдбата на героите и разрешаването на конфликтите („Житийски работи“, „Благодетел“, „Пролетарче“, „Давидови потомци“). Дори и в такъв, иначе хубаво написан и оригинален разказ, какъвто е „Облог“, се чувствува известна изкуственост при подреждане на събитията, някаква книжност и тезисност, която пречи на плавното и естествено повествование. И затова образът на болната Цанка, независимо от горещото съчувствие на автора към нея, бързо избледнява. В най-хубавите разкази от сборника „Житие-битие“ — „Нинка“, „Опък човек“ и „Биография“ О. Василев доказва, че е способен да победи тая своя слабост. Така например и в „Нинка“ авторът също разказва от свое име, но така изкусно скрива своето „аз“, че разказът от първо лице остава само като най-подходяща форма за разкриване трогателната съдба на героинята, за създаване на единно настроение и интимна атмосфера. Образът на Нинка е един от най-ярките и вълнуващи образи в разказното творчество на О. Василев. Той остава дълбоки и трайни следи в съзнанието на читателя.

С подкупваща искреност, простота и сила авторът разкрива трагедията на селската жена. Нещо типично българско, чисто национално има у тая Нинка и то извира както от външния ѝ облик, така и от вътрешните ѝ характерни черти и особено от нейната индивидуализирана реч. Пред читателя постепенно израства цялостният образ на героинята — прекрасен, жив, даден в развитие — от малката палава овчарка с очи „сини като ме-

тличина“ до суха, съсипана стара жена. Историята на Нинка трогва дълбоко. Та кой не е срещал на село такива преждевременно състарени жени, които цял живот не са видели „бял ден“? Рано задомяване, тегло от свекър и свекърва, смърт на първа рожба, тежка работа от тъмно до тъмно — така е похлупвала Нинка „белите празници с черните делници, както нощта деня похлупва“.

В разказа има много правда и човечност. Той е пропит с тъга по невъзвратимата младост, по щастливото безгрижие на детските дни. Същевременно едно друго — по-бодро настроение завладява читателя. То произлиза от непрестанния копнеж на героинята по музиката, от жаждата ѝ за щастие, радост и по-смислен живот. Макар че тежките условия така безжалостно са ограбили Нинка, огънят в нейното сърце, което винаги се е бунтувало, не е изгаснал. От време на време той проблясва в нейните останали по чудо от някога очи-метличини. Тя не се е примирила и не може да се примири с този живот, а копнее за друго време, в което поне децата ѝ няма да имат нейната участ. Този копнеж е особено ясно изразен в края на разказа, когато Нинка загатва за новия строй, който ще настъпи у нас „щом русите минели Дунава“.

Съдбата на Нинка поражда в душите горещ протест срещу тежките условия, при които е поставена жената на село. Животът трябва да се промени, хората трябва да имат повече радост и по-малко тежки грижи — такъв е основният патос, който пронизва целия разказ. Образът е толкова жив и вълнуващ, че човек неволно си представя една жена с нейния характер в съвременното наше село. Голямата ѝ е енергия и упоритост, живият ѝ пъргав ум, палавата ѝ веселост и силното ѝ влечение към музиката нямаше да бъдат напразно стъпкани в калта. Тя би се издигнала като истинска самостоятелна жена и би извършила може би чудеса.

Към своите любими герои и героини от село О. Василев се връща неведнъж. След Девети септември той търси и наистина открива нашата съвременна Нинка в разказа „Петра Манолова“.

★

Орлин Василев е от ония автори, на които не липсва чувството за отразяване на комичното в живота. Хуморът като художествен елемент присъствува къде повече, къде по-малко в цялото творчество на писателя и внася свежа живителна струя. Чисто хумористични разкази обаче, в които хуморът и сатирата се налагат като жанрова особеност, О. Василев е написал сравнително малко.

Профилът на хумористичните и сатирични творби на О. Василев в зависимост от формалната им и идейно-художествена стойност се очертава в приблизително такава линия — от лек, безобиден, на места доста външен хумор към остър сарказъм, при който за по-силно заостряне на образите се използва хиперболатата. Някъде комично-сатиричните моменти приемат трагичен характер. Наистина в някои от хумористичните разкази, като „Разменените шапки“, „Грешница“ и донякъде в „Глас народен“ се забелязват и известни слабости — самоцелен хумор, гонене на външен ефект, липса на значителна художествена идея и пресилено карикатурни образи. Но там, където писателят си поставя една строго определена художествена задача и използва най-подходящи за целта изразни средства, той постига безспорен успех („Опак човек“, „Чакалът“, „Гъба“).

В тези разкази проличава умението на автора да композира уверено и строго, да не губи чувството за художествена мярка и когато си служи с

хиперболата и преувеличението, да създава комични ситуации и да подчинява всички моменти на основната художествена идея. Творческата физиономия на О. Василев като разказвач се обогатява с нови свежи краски. Той създава няколко ярки и оригинални хумористични и сатирични образи.

Интересният хумористичен образ на дядо Вушо Капелата се разкрива върху активния фон на напрегнатата политическа атмосфера малко преди Девети септември. Без да бъде в центъра на изображението, осезателно се чувства фашистският терор, а също и непрекъснатото нарастване на съпротивителните сили на народа. Цялата интрига в „Опък човек“ е изградена върху една наглед обикновена смешна случка. След дългогодишна свада между дядо Вушо и Хайдук-Гено кръчмаря, заради една мастика, щом започва голямата война, дядо Вушо ей така, просто на инат заявява: „Щом Хайдук-Гено е с германците, аз ще отида с руснаците, та да видим кой ще излезе отгоре“. Писателят най-естествено разкрива социалното деление на селото. С Хайдук-Генчо и германците се нареждат всички „най-първи обирачи на селото“, а „останалите вранячани, кой открито, кой прикрито, държаха с дядо Вушо“.

Целият разказ е наситен с жизнерадостен, чисто български хумор, който се излъчва най-много от главния герой. Дядо Вушо е обрисуван изцяло хумористично, но не е осмян и отречен. Той е положителният герой в това хумористично произведение. Чрез неговите странности, остроумия и комични ситуации, в които попада, авторът по косвен път разобличава фашистката действителност.

Откритото антигерманско поведение на дядо Вушо скоро го изправя пред съда. Особено весела е откровеността на героя пред околийския управител. „Попитал го управителят: „Вярно ли е, че си черпил заради болшевишката победа при Сталинград?“ „Вярно е — признал си дядо Вушо. — Имах нещо като бас с Хайдук-Гено. Запържихме се на жегла — де да видим кой ще надвие: Хитлер или болшевиките“. Щом болшевиките напердашиха Хитлер аз трябваше да почерпя Хайдук-Гено — нямаше как...“

Образът на дядо Вушо е много жив. Той ни се струва колкото оригинален, толкова и познат, защото в неговата характеристика се съдържат някои черти на българския селянин въобще — особено неговото остроумие и русофилство. Дядо Вушо напомня донякъде на Каравеловия дядо Либен и на Вазовите чичовци и хаджи Ахил. Но той носи напълно чертите на своето време и това е особено ценно.

Останалите второстепенни лица в разказа са осветени също хумористично и то така, че всеки един от тях изпъква с някоя своя характерна черта. Хайдук-Гено разкрива вълчата си и грабителска природа, Петко Кармелеца се мени като хамелеон според вятъра, който задуха и пр. Но и напълно отрицателните герои са осмени по такъв начин, че в целия разказ хуморът запазва своето единство. Той никъде не излиза извън границите на лекия, жизнерадостен хумор.

Изобличителното жило на О. Василев става особено остро, когато героят заслужава пълно, стопроцентово осмиване и отричане, когато трябва да се разголи до дъно неговата антинародна същност.

В сатиричния разказ „Чакалът“ основните отрицателни черти на героя са осветени много ярко, като с прожектор и по този начин изобличението е особено силно и пряко. Лекото преувеличение, използването на хиперболата служи за по-силно заостряне и типизиране на сатиричния образ. Иронията и сарказмът играят също важна роля.

Характеристиката на околийския съдия, „чакала“, е постигната главно чрез езика на героя. Той говори отсечено, грубо, със заекване, почти истерично:

„Къ-къ-къде се на-мираш! Сва-свали си ка-калпака! Ту-ту-тука не е бостан! Плашило такова! Какво ме зяпаш като т. . . треснат! Провален на-народ! Ще ви науча аз! Акт! . . . Глоба. . . Излез въ-вън! Ще те арестувам!“

Важното в случая е не само как говори героят, но и съдържанието на неговите думи. Истинският облик на „чакала“ най-добре проличава в неговите „родолюбиви“ речи. В тях винаги има нещо за дисциплината, чиновничеството, за царя, за калпаците и стоте хиляди бесилки, предназначени за „рушителите на държавата“. Карикатурният образ на този фашист и народен враг е очертан еднолинейно, но по посока на неговата същност и затова е жизнен и правдив.

В разказа „Чакалът“ се забелязват и някои недостатъци — известна композиционна нестройност, ненужна намеса от страна на писателя и на места пресилени, чисто външни хумористични подробности и небрежност към езика като например: „Машинописката имала много дебели крака, но се гордеела с тях, та шиела все подкъсени рокли.

Архиварят бил сух и дългнест като глист, а до него се клател трътлестият призовкар“ и др.

Въпреки това обаче авторът е постигнал своята изобличителна цел чрез образа на „чакала“, който е напълно приемлив.

Краткото разказче „Гъба“, написано в 1936 г., е ярък пример за истинска идейно и художествено осмислена сатира. Чрез образа на „гъбата“ — постоянният висш чиновник в едно министерство, е постигнато голямо художествено обобщение. Хуморът тук преминава в силна ирония и остър сарказъм. Авторът жлъчно осмива героя, като разкрива неговото пълно човешко нищожество. Същевременно образът не е опростен и принизен, той си има своя предистория, своя логика и всяка негова постъпка е предварително подготвена, художествено мотивирана. Сравнението на този висш чиновник с „гъба“, впита дълбоко в стъблото на държавата, е много сполучливо. То се повтаря в различни вариации във всички части на разказа. Повторението е естествено, не е натрапено отвън и затова спомага за по-пълното разкриване цялостния образ на героя.

Разказчето „Гъба“ се отличава със строга, оригинална, бихме казали, камерна композиция. Състои се от четири малки части, които се преливат една в друга. Всяка част има определена задача в изграждането на образа. Първата част е уводна — прави се обща характеристика на „гъбата“. Тук леко се загатва за онова главно и фатално събитие в живота на героя, по повод на което е написан разказът. След „уводната“ част следва „изложението“ (втора и трета част) — многогодишната дейност на „гъбата“ като директор, поддиректор, началник и пр. и неговото специално усърдие в областта на чистотата. В разказа се съдържа едно вътрешно, скрито напрежение. Външно плавният, спокоен, но всъщност остро-саркастичен тон непрекъснато засилва напрежението. Читателят всеки момент очаква да се случи с героя нещо необикновено, нещо парадоксално. И това наистина става. Борбата на гъбата-началник за чистотата се превръща във фанатична страст, която го погубва. Той не е в състояние да понесе антифашистките лозунги, надрасквани няколко пъти по стените на клозета и умира изведнъж като от удар. Поводът за смъртта на героя е парадоксален и съдържа комичен елемент. Същевременно той е особено показателен

и още повече подчертава неговата антинародна същност и човешко нищожество.

Последната, четвъртата част на разказа, има заключителен характер. Някои неща — кафе-сладкарница „Цар Освободител“, келнерите и др. се дублират с началото и по този начин кръгът се затваря. Впечатлението е силно. Авторът напълно е постигнал целта си. Жлъчно е осмяно едно типично за буржоазната държава явление. Висшите постове са заети от пълни човешки нищожества, за които най-важните цели в живота са кофите с боклук.

Образът на „гъбата“ не е само символ на едно типично антинародно явление, той е облечен в своя кръв и плът. Сполучливото и детайлно описание на неговия външен вид, походка, държание и навици го правят напълно жив, осезаем. Особено характерен е носът му — „тоя великолепно устроен, родов чорбаджийски нос“.

Силно впечатление прави и особенният сатиричен стил на разказа. Той е начупен, на места телеграфен и напомня донякъде на Стаматовия:

„Той — спора от някогашните еленски чорбаджии, успя да се впише в крепнещото стъбло на младата държава.

Стипендиант в гимназията — година, две, три.

Стипендиант в Берлинския университет — година, две, три. . .

Растеше държавното стъбло. . .“

Покрай добре индивидуализираните, чисто хумористични или сатирични образи на дядо Вушо Капелата, на фашисткия съдия „чакал“, на „гъбата“ — бюрократ, О. Василев е създавал и една друга категория образи в сатиричен план чрез по-особен вид типизация. В разказите „Щастливецът“, „Светли мечти“ и най-вече „Биография“ писателят е постигнал голямо заостряне на образите и силен изобличителен ефект, като е използвал иронията, сарказма и на места хиперболата, а комично-сатиричните елементи са приели трагичен оттенък. Съдбата на главните герои в тези разкази е същевременно и жалка, и трагична. Авторът жлъчно им се надсмива и ясно сочи истинските причини за тяхното нищожество. Бедният „щастливец“ никога не ще забогатее от държавната лотария; самодоволният писател Янко Петрунчев, потънал в лениво съзерцание и мечта за слава, никога не ще създаде нещо значително, защото се е откъснал напълно от действителността. А биографията на „цветолюбеца“ е особено трагична. Убийствените условия на фашизма са разсипали душата на този слаб човек, който намира морално удовлетворение в отглеждане на животни и цветя, станал „цветолюбец“ и „човекомразец“. Героят не е загинал от бомбите, но е загубил най-ценното — човешкото си достойнство. Той не е станал фашист или престъпник, но е престанал да бъде човек. И авторът накрая предупреждава: „Не само бомбите могат да убият човека“. Зад привидно делничния тон на разказа се крие голямата ирония на автора, който и тук страстно воюва за светлото начало, заложено в човека.

Тази интересна възможност за типизиране на героя посредством преливане на комично-сатиричните моменти в трагични О. Василев използва още по-успешно и по-късно при създаване драматичните образи на Витан Лазаров от пиесата „Тревога“ и Венцислав Атински от „Щастие“.

Сполучливите разкази „Опък свят“, „Гъба“ и „Биография“ показват, че О. Василев притежава дарба и в областта на хумора и сатирата, която трябва да разгърне по-нашироко, като се обърне към нашата съвременност.

За новите конфликти и за новите хора изглежда най-мъчно се пише. Това, което е пресято от годините, което принадлежи на миналото и историята, винаги по-лесно се подрежда и избистря пред окото на писателя. Истинското и дълбоко познание за съвременния живот се постига по-трудно, защото той непрекъснато и стремително се променя. Ето защо, когато писателят посегне към буйния водовъртеж на нашето съвремие, за да извади оттам нещо важно и значително, да открие пред читателя новото и бѣдното, се изисква и смелост, и талант, и най-вече голямо познание и вживяване в пресъздавания живот. Нужни са също повече от всякога ясен естетически идеал и здрав творчески метод.

Творчеството на О. Василев след Девети септември придобива нов, оригинален облик. Цялото си зряло майсторство и талант писателят насочва в областта на драмата. С пиесите „Тревога“, „Любов“ и „Щастие“ О. Василев заема челно място в съвременната българска драматургия. Успехите на писателя в областта на драматичното творчество не са случайни и изненадващи. Както видяхме, почти всичките му хубави разкази се отличават с остра конфликтност и ярки драматични характери, с образен диалог и стройна, отчетлива композиция. Същевременно пътят на писателя от разказа и романа към драмата представлява нов, по-висок етап в неговото творческо развитие.

Наред с драмите О. Василев не е престанал да пише и разкази. В сравнително малкия брой разкази, създадени след Девети септември, той не бяга от съвременните проблеми, а се опитва да вникне в тях, да ги тълкува художествено. Както в драмите, така и в разказите си О. Василев страстно воюва за формиране на нова комунистическа душевност и изграждане на истинско човешко щастие. Писателят се стреми да разкрие някои характерни черти на строителите на социалистическото общество, да създаде жив образ на нов човек. Разказите, писани след народната победа, са пропити с възторжен патос и възхвала на новия живот. Връзката между миналото и настояще е винаги силно подчертана. Главни герои са обикновено бѣши партизани, политзатворници, ятаци (бай Петко от „Отмъщението на комуниста“, генералът от „Зайчето“, баба Рада от „Конфликт“). Понякоя път дори настоящето служи като фон или по-скоро повод, за да се обрисуват славните минали дни на героите. Такъв е случаят в „Зайчето“ и до известна степен в „Отмъщението на комуниста“.

В разказа „Зайчето“ се чувствува композиционна разтегнатост и липса на значителен художествен образ. В него настоящето е само декор (в началото и края), чрез който се цели да се открият по-ясно героични страници от живота на нашите политзатворници.

Когато мотивът за славното минало, преплетен с различни страни от настоящия живот, се повтаря в една или друга вариация в няколко разкази, започва да омръзва. За съжаление такова еднообразие на герои и мотиви се чувствува в някои от разказите на О. Василев.

Много важно е също върху каква конфликтна основа е разкрито настоящето. В „Зайчето“ то служи само като „рамка“ и така, макар с известни уговорки, може да се приеме. Когато настоящето следва като логично продължение на минали случки и събития, когато минало и настояще са обединени от общи герои и от неделимия поток на развитието на действието, тогава, разбира се, разказът също има своето художествено оправдание („Отмъщението на комуниста“). Но не винаги миналият героичен живот на героите може да помогне да се оживи и уплътни бедното им настояще

съществуване. Такъв е случаят например с разказите „Конфликт“ и „Първомайски тревоги“. В тях действителността е до известна степен лакирана, повърхностно разкрита, а главните герои като правило имат само много минал актив. Бедата тук е в това, че разказвачът не се е натъкнал на нещо съществено и сериозно, на нещо голямо и неповторимо, не е напипал истинските съвременни конфликти.

За новите конфликти, които се пораждат на село вследствие кооперирането на земята, са написани вече немалко повести и разкази. Традиционният конфликт за колебаещия се средняк, който в последна сметка осъзнава своя истински път, доскоро почти не слизаше от сцената. (В творчеството на Ст. Ц. Даскалов, Крум Григоров, А. Каралийчев и много други). Но нерядко това действително съществуващо явление се отразяваше опростено, схематично.

Със своите творби „Страх“ (1950), „Петра Манолова“ (1950) и „Отмъщението на комуниста“ (1956) О. Василев внася известно разнообразие и оригиналност в произведенията със селска тематика. В тези разкази са преплетени един в друг най-различни мотиви. Но на преден план авторът е изтъкнал един основен проблем, който дълбоко вълнува нашето съвремие. Това е въпросът за неподозирани, коренни преобразования, които се извършват в душите на хората, породени от изграждането на социалистическите отношения на село. В тези разкази О. Василев е надникнал в душите и живота на съвременните селяни от един свой „орлиновски“ ъгъл на зрение. Той центрира вниманието си върху сложните душевни вълнения и страхове на селяните, породени от неизвестното, от невъзможността им да се освободят изведнъж от чувството на собственост, пуснало дълбоки корени в душите им. Дона, главната героиня в „Отмъщението на комуниста“ е била готова в миналото да жертвува и живота на децата си за партията, но с малкото земя и добитък, които притежава, тя се разделя само след голяма душевна борба. Разказът се отличава с напрегнат и дълбок драматизъм. Поведението на Дона по време на коопериране на земята и нейният отчаян вик: „Недейте ми взема земята!“ . . . е колкото изненадващо, толкова и правдиво. От цялото държание на тая жена и главно от очите ѝ „лъхаше недоверието ѝ в хората, в доброто, лъхаше цялата тъмна, непреодолима народна мъка“. Чрез съдбата на селянката Дона О. Василев нагледно показва колко труден е процесът за изграждане на нова комунистическа душевност у хората.

Писателят обаче не спира дотук. Проблемът за активното включване на жената в кооперативното стопанство е залегнал и в трите разказа със селска тематика. Жената е душата на семейството. Тя може да стане важен фактор и за процъфтяване на стопанството. Докато в разказа „Страх“ писателят е наблегнал повече на консервативната роля, която понякога могат да имат жените, неприятели и неубедени в новото, в „Петра Манолова“ О. Василев е обрисувал оригинален и жив образ на нова, борбена жена, стойтелка и победителка.

Силно впечатление прави особеният художествен похват, чрез който е изграден образът на Петра Манолова — чрез доклада на самата героиня пред районна конференция на женско дружество, на която тя е делегат. „Делегат“, „доклад“, „конференция“ — тези неща в много художествени произведения обикновено навяват скука. Но тук още с първите си думи делегатката оживява пред читателя и интересът към нея не отслабва до края. Необичайният ѝ доклад се превръща в някаква задушевна повест.

Неволно се налага едно сравнение на Петра с Нинка от едноименния разказ на О. Василев. Двете героини си приличат по нещо основно в характерите — по своя борчески темперамент и силен стремеж към хубавото. Но същевременно колко различно се слагат съдбите им в зависимост от времето, в което живеят. С нарастваща болка слуша човек тъжната повед на едва четиридесетгодишната, но прегърбена, изсушена от тегла, свита край огнището стара жена — някогашната палава Нинка с омайно сините очи. А колко бодрост и красота лъха от образа на Петра! Нейният живот не е по-малко труден. Но тя е имала щастието да се свърже с партията и най-важно активно да участва в построяването на социализма. Тя е председател на женското дружество, ръководител и това я окриля.

Едно основно положително качество в творбите на О. Василев е уменията му да долавя и отразява съвременното. И драмите, и разказите му са силно оцветени с баграта на времето, в което са написани и за което се отнасят. Писателят върви от конкретно-историческото към общочовешкото. И затова колкото и да си приличат характерите на Петра и Нинка, защото в тях са доловени някои основни черти на българската селянка, образите им съществено се различават. В разказа „Петра Манолова“ властно и неудържимо е нахлуло новото. То се чувства във всяка дума, във всеки жест на героинята, в най-незначителните на пръв поглед детайли. Петра е типична рожба на нашето време, когато на селянката сякаш израстват криле, с които може да литне високо. И тя е разперила своите криле, но колко трудно е да направи първите полети, възпирана от консерватизма и предразсъдъците, от хитро замаскираната вредителска дейност на реакцията. Авторът не се е плъзнал само по гладката повърхност на постигнатите успехи на героинята. Разказът е много конфликтен. И тук, както в другите разкази със съвременна тематика, О. Василев припомня миналото на героинята. Петра по-рано е била ятачка. Само че за разлика например от „Конфликт“, миналото е засегнато само дотолкова, доколкото е нужно да се изяснят някои моменти от сегашния живот на героинята, изпълнен с напрежение и борба. Авторът особено силно е наблегнал върху съвременните конфликти. И това е едно от най-големите достойнства на разказа.

С „Отмъщението на комуниста“ се завършва първият том с разкази от събраните съчинения на О. Василев. Това е нещо като послеслов и изповед на самия автор и има далечна връзка с пролога „Трябва“. И сега писателят трябва, обещал е на една редакция да напише хубав разказ, новогодишен. „Отмъщението на комуниста“ е наистина хубав, интересен разказ. Той е нещо като „сборен“ разказ — в него се преплитат любими образи и събития, които неведнъж са занимавали твореца О. Василев. В него се чувства драматизмът и величието на Септемврийското въстание, познати от повестите „Бялата пътека“, „Огненият обръч“ и пиесата „Щастие“. Образът на изпитания стар комунист бай Петко напомня донякъде на образа на бай Димо от драмата „Любов“. По постройка и оформление това е също така типичен „орлиновски“ разказ, в който макар и съвсем малко, се намесва пряко и самият автор. Състои се от отделни драматични късове, обединени от общи герои, единна идея и своеобразна емоционална атмосфера. Центърът на тежестта е поставен върху драматичните сблъсквания на бай Петко с Дона по време на кооперирането на земята и това сгъстява конфликтността на разказа, придава му силно съвременно звучение. Разказът „Отмъщението на комуниста“ съдържа готов сюжет за драма.

В своите нови разкази за съвременните хора О. Василев търси винаги едрите проблеми и се натъква на съществени и оригинални конфликти. Той никога не остава при натуралистичните и битови подробности и не се впуска в самоцелно психологизуване. Произведенията му са обикновено добре обмислени и целенасочени. В тях се чувствува втори план и своеобразна емоционална атмосфера.

Но ако се сравнят най-добрите разкази на О. Василев — „Грях“, „Късно е. . .“, „Саблята на Пандурина“, „Враждебен свят“, „Нинка“, „Гъба“, „Опък свят“ и „Биография“ с най-новите му творби, ще стане ясно, че в последните животът не блика така непосредствено и живо.

На писателя би могло да се направи такова пожелание — отразявайки острите съвременни конфликти, да загребва повече жизнени подробности, да детайлира по-разнообразно своите образи, за да достигне до по-пълно и многостранно разкриване душевността на съвременния човек.

*

Хвърляйки общ поглед върху цялото разказно творчество на О. Василев, ясно може да се види неговата оригинална творческа физиономия. Това е един търсец автор, чийто път не е лек и еднообразен. Развитие на писателя е доста сложно и неравномерно. То не е непрекъснат възход, в него има и зигзаги. И все пак това развитие е устремено напред към все по-големи художествени постижения.

Обикновено комунистическата идейност в разказите произлиза от логиката на събитията, от образите на героите и от техните жизнени стълкновения. Още в най-ранните творби липсват каквито и да са упадъчни настроения и идеи. Авторът критикува тъмните страни на живота не от позицията на някакъв неопределен идеал или от сremeж за някаква „правда“ изобщо. И в „Саблята на Пандурина“, и в „Грях“ той обвинява конкретно истинските рушители на човешкото у човека, причинителите на злото и страданията. И макар не направо, дава се да се разбере, че съществува друга, нова правда, правдата на бъдещето. Навсякъде се чувствува здравата авторова позиция, позицията на писател-комунист.

Проблемите и темите, залегнали в разказното творчество на О. Василев, са разнообразни. В повечето случаи те имат общочовешки характер, но същевременно са актуални и действени. Мотивът за младостта, любовта и семейството, за собствеността, експлоатацията, труда, героизма и социалистическото строителство — такава е в основни линии проблематиката на разказите. Прави впечатление, че тези проблеми, макар понякога да се повтарят, търпят едно развитие и обогатяване в зависимост от идейно-художествената задача на писателя и главно от времето, чиято специфика винаги носят. Това може лесно да се открие при проследяване например драмата на жената в разказите „Нинка“ и „Петра Манолова“.

Основен проблем, пронизващ цялото творчество на О. Василев и определящ спецификата му на творец, е проблемът за щастието. Този проблем, залегнал и в основата на драматургията на писателя, има обикновено две страни: от една страна, със смъртна ненавист се разкрива падението на човешката душа, а от друга, се воюва за нравствена чистота, за осмислено щастие и прослава на човешкия дух. Навсякъде в разказите на О. Василев, дори и там, където се разголва човешкото падение, винаги се чувствува присъствието на едно високо хуманно начало. То е изразено чрез ясната присъда на самия автор, както е в разказите „Гъба“, „Чакалът“, „Светли мечти“, „Биография“ или в останалите да мъждукат пламъчета на съ-

вестта в душите на такива жертви на капиталистическия свят като Кольо Пандурина, бай Михал. Песимизмът и отчаянието са чужди на писателя и за различните тъмни човешки прояви се пише с грижа, с болка и страст. Борбата за щастие, за комунистическа нравственост и прослава на човечното у човека става основен патос в драматургичното и белетристичното творчество на писателя.

О. Василев достига значителни успехи при създаване на различни видове характерни образи. Най-добри постижения има разказвачът в обривката на героини-селяни. Бай Жельо, бай Михал и Кольо Пандурина; дядо Вушо и дядо Велко; Нинка и Петра Манолова са типични образи на наши български селяни, които не ще избледнеят лесно от съзнанието на читателя.

На фона на борбата за изграждане социалистическите отношения на село писателят се стреми да разкрие и раждането на нова комунистическа душевност у хората. Бай Петко, Дона и особено Петра Манолова са първите предшественици на героини-борци за човешко щастие. Петра е интересен тип на нова, борбена жена, която в трудностите расте и се калява. Нейната воля, упоритост, принципност и талант на ръководител напомнят донякъде някои черти от характера на Донка от пиесата „Любов“. О. Василев упорито търси характерните черти на съвременната жена и струва ни се, че вече е налучкал нещо основно.

В най-хубавите разкази на О. Василев осезателно се чувствува образът на повествователя. Това не се осъществява чрез пряка авторова намеса, нито чрез направо сервиране на идеята, а благодарение на художествения подбор и оценка на изобразяваните явления, на композиционното оформление, на авторовия език и на особената емоционална постройка на фразата — на всичко това, което създава оригиналния стил или почерк на писателя О. Василев.

Почти във всеки сполучлив разказ на О. Василев е залегнала някаква човешка драма, изпълнена с напрежение и драматизъм. Композиционните и стилни похвати на автора позволяват дори някъде да се почувствуват и отделните звена на тази драма, експозиция, завръзка, развитие, кульминационна точка и развързка. А големите разкази-новели с по-дълъг сюжет като „Саблята на Пандурина“ и „Враждебен свят“ са разделени на няколко отделни части, всяка от които има свой драматичен център. Тези особени „драматични“ качества на някои разкази на О. Василев подсказват за бъдещите му успехи в драматургията. Писателят сякаш развива и укрепва майсторството си да създава драматични ситуации, да поставя героите си в конфликтно положение. В този смисъл разказното творчество на О. Василев е добра школа за неговата драматургия.

Но между отделните драматични моменти в разказите не бива да съществуват празнини и скокове, както се чувствува донякъде в „Отмъщението на комуниста“. Те би трябвало естествено да се преливат един в друг. В „Саблята на Пандурина“, „Враждебен свят“ и „Гъба“ е постигнато пълно единство на голямата динамичност на действието с проникновена психологическа характеристика на героите. В „Тиха смърт“ („Житие-битие“, 1945 г.) О. Василев показва друга разновидност на своя талант като разказвач — да създава сполучлив, чисто психологичен разказ.

В този разказ няма случки, отделни събития и герои. Всичко е построено върху спомените и преживяванията на един умиращ човек. Дори неговият образ не е щрихиран. Важното е в случая онова особено душевно състояние, което е обзело този „олекнал“ вече от живота старец. Колко

вярно са предадени последните минути на самотния старец, неговите прости човешки чувства. Някакъв дълбок смисъл се крие в малкото разказче. Животът на този селянин след дълъг и упорит труд завършва така тихо, така естествено. Има тъга, но мъдра тъга, защото този старец трябва да си отиде и това е най-естествената смърт. Сън, спомени, действителност — всичко се смесва в едно в отслабналото съзнание на умирация. В последния миг пред очите му са най-близките, най-милите му хора — баща, майка, сестра, баба, жена му. Авторът е подчинил и околната природа на своята художествена задача — да изрази как настъпва естествената смърт: „Белите облаци слизат надолу, закриват тополите, къщата, сливите, лазят къмто коша. . . Всичко става бяло, спокойно, хубаво. Татък само през мъглата, някъде далеко-далеко се чуват овчарски звънчета и гласът на майка му: „Станьо-о. . . яла, мама, че съм ти надробила. . . попара. . .“ „Ида. . . ида. . . — шепне мислено старецът и заспива с ръка на бузата и провиснат крак“.

Често описанията на природните картини съдействуват много добре за изясняване психическото състояние на героите, за разкриване на техния вътрешен живот, за създаване единна емоционална атмосфера. Пейзажът служи също и за обозначаване мястото и времето на действието. От съзнанието на читателя никога не ще избледнеят описанията на крайдунавската природа от „Грях“, „Късно е. . .“, „Саблята на Пандурин“ и „Враждебен свят“, която е незаменим фон за развитието на събитията. Чисто българският селски пейзаж се явява неделима част от националния колорит на разказите от цикъла „Житие-битие“. Орлин Василев е направил вече и първите си стъпки в обрисуване на съвременния селски пейзаж, който подпомага разкриването на новите социалистически отношения между хората.

Нито един разказ на О. Василев не страда от незавършеност, от логична непоследователност или от липса на ясно изразена авторова позиция. Писателят има силно развито чувство за правилно композиционно оформлене и най-вече за майсторски извисен финал. Обикновено във финала на разказа, както в лириката и драмата, авторът изказва най-важното, което иска да сподели, това, за което в продължение на целия разказ е подготвял читателя. Там някъде, казано на школки език, се крие поуката на творбата, там е кулминационната точка и развързката, казано с езика на драмата, или тъй наречената поанта.

Обикновено цялото художествено оформлене на финала е в пълно съзвучие с емоционалната атмосфера на разказа, слива се с нейната мелодия: „— Късно е вече. . . — помисли неопределено старият учител, легна върху дъхация на нафталин чаршаф и загледа портрета. Но може би затова, че връвчицата бе скъсна от превързването, очите на жена му не гледаха вече в него, а някъде настрана в полутъмния ъгъл“. („Късно е...“).

Орлин Василев обикновено така майсторски завършва разказите си, че читателят остава убеден и не се съмнява в художествената правда. Своята главна мисъл авторът умее да изрази силно, внушително и ефектно:

„Не, не само бомбите могат да убият човека. . .“ („Биография“).

Езикът на разказите е чист, изразителен, изпъстрен с много народни думи и изрази („възйе“, „спотьми“, „вратници“, „шумкане“, „царевичник“ и др.), но без диалектизми, с хубав национален колорит. Понякога в постройката на фразата, в зависимост от съдържанието, се чувствува една голяма напевност и музикалност, напомняща до някъде народните приказки и песни: „Уж ѝ минало: почнала да оглежда с усмивка пресно

зелените пролетни ниви и далечните синкави дипли на планините, обшити като къдриви шевици в полите на небето. После задържала очите си на една затрептяла в песен чучулига и тихо заговорила.“ („Облог“).

Заедно с коренните преобразования на нашето селско стопанство в езика на народа ни навлязоха много нови думи и изрази. О. Василев не се плаши от тях и не се стреми да ги избегне. Той сполучливо ги използва особено при очертаване на новия социалистически фон на разказите: „Около него се събрала на късен разказ смесена селяшка компания — стопанери и частници, докарали от различни села храни за държавните доставки, но не дочакала още ред да изсипят зърното в ненаситните гърла на елеватора“ („Страх“). Или: „Когато лани бликна плодородието — първото наше планово добито богатство — Донината челяд го срещна с повече от две хиляди и четиристотин трудодни“ („Отмъщението на комуниста“).

Разказите заемат самостоятелен и важен дял в цялостното творчество на О. Василев. Много от тях имат неоспорими художествени достойнства — остра конфликтност, оригинални образи, стройна художествена постройка, национален колорит, звънтящ български език и своеобразна „орлиновска“ атмосфера. Като майстор на късия разказ на О. Василев се пада едно от първите места в нашата съвременна литература. От него има много на какво да се научат нашите млади белетристи.

Читателите с право очакват от О. Василев да напише нови разкази за съвременните хора, за техните неподозирани житейски драми и съдби. Нека още по-страстно зазвучи мъжествеността и правдив глас на писателя — възторжен за големите народни победи, изпълнен с гневен протест и жлъчна ирония срещу нередностите, бюрократизма и всичко, което спъва развитието ни напред.